

سفرنامه

محمود

محمود میرزا بن فتحعلی شاه قاجار

تصحیح، تحشیه و تعلیقات
دکتر ساسان والی زاده

والی‌زاده، ساسان ۱۲۵۳ -	سرشناسه
سفرنامه مقصود جهان / محمود میرزا بن فتحعلی شاه قاجار	عنوان و نام پدیدآور
تصحیح و تعلیقه و تعلیقات، ساسان والی‌زاده:	
تهران: سنجیر اردهال، ۱۳۹۹.	مشخصات نشر
۳۰۲ ص.	مشخصات ظاهری
۶۰۰۰۰ لریال: ۹۷۸-۶۰۰-۳۱۲۸۳۴۶	شابک
قیپا	وضعیت فهرست نویسی
محمود میگزنا قاجار، ۱۲۱۸ - ۱۲۷۱ ؟ ق. -- سفرها --	موضوع
ایران -- لرستان	
لرستان -- سیر و سیاحت -- قرن ۱۳ ق.	موضوع
-- Lorestan (Iran: Province) -- Description and travel --	موضوع
19th century	
لرستان -- جغرافیای تاریخی	موضوع
Lorestan (Iran) -- Historical geography	موضوع
ایران -- تاریخ -- متون قدیمی تا قرن ۱۴	موضوع
Iran -- History -- Early works to 20th century	موضوع
مقدسی، مجتبی، ۱۳۳۹ - ویزاستار	شناسه افزوده
DSR1۳۴۷	رده بندی کنگره
۹۵۵/۰۷۴۲۰۴۲	رده بندی دیویی
۷۴۰۹۸۴۷	شماره کتابشناسی ملی

مجموعہ سفرنامہ

محمود حسن

محمود سبزواری فتح علی شاہ

تصحیح، تحشیہ و تعلیقات
دکتر ساسان والی زاده

ویراستار، مجتبی مقدسی

سفرنامه

محمود

محمود بن فخر بن محمد بن فخر

تصحیح، تحشیه و تعلیقات
دکتر ساسان والی زاده

ویراستار، مجتبی مقدسئی

شابک: ۶-۸۳۴-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸

طراحی جلد: سید احسان نوری نجفی | صفحه آرائی: واحد آماده سازی نشر سفیر اردهال

لیتوگرافی: نویس | چاپ: عتروت | صحافی: معصومیه

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۹ | قیمت: ۶۰۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۵۰ نسخه | شماره نشر: ۱-۸۳۵

نشانی دفتر: تهران، خیابان مفتح، خیابان سمیه، رو به روی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴

تلفن مرکز پخش: ۸۸۳۱۹۳۴۲-۸۸۳۱۳۸۹۸ | کد پستی: ۷۴۶۳۵-۱۵۸۱۸

mail:safirardehal@yahoo.com- www.safirardehal.ir

© حق چاپ: ۱۳۹۹

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

پیشکش به پزشک شریف و نیک اندیش
دکتر سیاوش کورانی فر

فهرست

مقدمه.....	۱۳
------------	----

فصل اول

دربارهٔ محمود میرزا قاجار

آغاز و انجام محمود میرزا قاجار.....	۲۱
صفات و حالات	۲۵
مرییان و معلّمان	۲۹
خانواده و خاندان محمود میرزا.....	۳۱
الف) مادر	۳۱
ب) برادران و خواهران	۳۲
ج) همسران	۳۷
د) فرزندان	۳۹
آثار محمود میرزا.....	۴۷
استنساخ‌ها و گردآورده‌ها.....	۶۱
کتاب‌های چاپ شدهٔ محمود میرزا.....	۶۲
گزیده‌ها.....	۶۳
کتاب‌خانهٔ محمودی.....	۶۳
لقب و سَجْع مُهر	۶۴
مدّاحان و شاعران دربار	۶۵
تصویر محمودی.....	۶۶
روزگار محمود	۶۸
جنگ‌های چهارگانه.....	۷۳
فرجام	۷۹

فصل دوم درباره سفرنامه

داستان کتاب.....	۸۳
زمان تألیف کتاب.....	۸۸
زمان سفر.....	۹۰
علل و اهداف سفر.....	۹۱
نسخه‌های مبنا.....	۹۲
دلایل ارزشمندی کتاب.....	۱۰۱
دلایل تصحیح مجدد.....	۱۰۲
امتیازات این تصحیح.....	۱۰۳
مشکلات تصحیح و پژوهش.....	۱۰۴
اشعار مقصود جهان.....	۱۰۵
مختصات نثر و الگوی نگارشی.....	۱۰۷
صناعات ادبی متن.....	۱۱۵
فرهنگ عامه (آیین‌ها و باورها).....	۱۲۴
محدثات و تأسیسات محمود میرزا.....	۱۳۰

فصل سوم متن سفرنامه

سفرنامه مقصود جهان.....	۱۳۹
[آغاز سخن].....	۱۳۹
[سبب تألیف کتاب].....	۱۳۹
[حکایت لرستان].....	۱۴۰
[علت نامگذاری کتاب].....	۱۴۲
[باغ علی آباد].....	۱۴۲
[مُخَاصِمَه با حِسامُ السُّلْطَنه].....	۱۴۳
[اعزام نماینده دربار].....	۱۴۵
[حرکت به بروجرد].....	۱۴۵
[حرکت به نهاوند].....	۱۴۷
[حرکت به چگنی و کوه‌دشت].....	۱۴۸
[رودخانه کشکان].....	۱۴۹
[امام زاده حیات‌الغیب].....	۱۵۱
[کوه‌دشت].....	۱۵۱
[بقعه داود رشید].....	۱۵۲

- ۱۵۲.....[بلوک طرحان و خسروآباد]
- ۱۵۳.....[چهل قلندران]
- ۱۵۴.....[شاه بلوران]
- ۱۵۴.....[چشمه گراب]
- ۱۵۵.....[قلعه گبر]
- ۱۵۵.....[وس کوه]
- ۱۵۶.....[ماجرای منصور کاکاوند]
- ۱۵۷.....[کوه وزنار]
- ۱۵۷.....[دیدار با مشایخ عرب]
- ۱۶۰.....[غزلی برای نامداری]
- ۱۶۱.....[حرکت به رومشکان]
- ۱۶۲.....[بقعه بابا ایوب]
- ۱۶۳.....[وصف رومشکان]
- ۱۶۳.....[حرکت به سیمره]
- ۱۶۴.....[کبیرکوه]
- ۱۶۵.....[غار فیلمان]
- ۱۶۶.....[کان سیفی]
- ۱۶۶.....[شیخ مکان]
- ۱۶۷.....[قلعه بهرام چوین]
- ۱۶۸.....[بقعه باباسیف الدین]
- ۱۶۸.....[دره شهر]
- ۱۶۹.....[معدن مومیایی]
- ۱۶۹.....[قلعه گل و قلعه شکر]
- ۱۶۹.....[قلعه چقا مصری]
- ۱۶۹.....[معدن کبیرکوه]
- ۱۷۰.....[دیدار اسماعیل خان فیلی]
- ۱۷۰.....[رودخانه سیمره]
- ۱۷۱.....[پل گاومیشان]
- ۱۷۳.....[بقعه فلک الدین]
- ۱۷۳.....[در وصف سیمره]
- ۱۷۴.....[رسیدن خلعت شاهی]
- ۱۷۵.....[رسم الوار برای یافتن غریق]
- ۱۷۵.....[پل هیزه]

۱۷۶	[دعوی علوم غریبه]
۱۷۶	[حکایت سوختن یکی از پیشخدمتان]
۱۷۷	[پاسخ غزل سعدی]
۱۷۸	[حرکت به جایدرد]
۱۷۹	[پل گر و دختر]
۱۷۹	[احداث باغ گلستان]
۱۸۰	[پل دختر]
۱۸۱	[آرامگاه سید نعمت الله جزایری (ره)]
۱۸۲	[حدود دشت جایدرد]
۱۸۲	[نوروز جایدرد و خطبه شوشتری]
۱۸۶	[ترکیب بند محمد تقی خان سپهر]
۱۹۲	[قصیده عبدالوهاب سامانی]
۱۹۵	[در وصف جایدرد]
۱۹۶	[در سوگ خواهر]
۲۰۰	[سرچشمه های سیمره]
۲۰۱	[شکارهای جایدرد]
۲۰۳	[گری های جایدرد]
۲۰۴	[مسائل پشتکوه]
۲۰۵	[سرنوشت میرزا محمد لوراسانی]
۲۱۰	[ماجرای حسن خان والی]
۲۱۲	[حرکت به خرم آباد]
۲۱۲	[بقعه عالی گیزان]
۲۱۳	[چنار کوهدشت]
۲۱۴	[امام زاده حیات الغیب]
۲۱۵	[خرم آباد]
۲۱۶	[سنگ نوشته]
۲۱۶	[قلعه فلک الافلاک]
۲۱۹	[طول و عرض خرم آباد]
۲۱۹	[وصف حال]
۲۲۰	[خانه های خرم آباد و آب شهر]
۲۲۱	[علمای خرم آباد]
۲۲۲	[مار افسایی خرم آباد]
۲۲۲	[باغات خرم آباد]

۲۲۴	[شکارهای خرم‌آباد]
۲۲۴	[معادن رباط]
۲۲۴	[درختان بلوط]
۲۲۵	[فراست مردمان لر]
۲۲۵	[والیان لرستان]
۲۲۷	[طوایف لرستان]
۲۲۸	[الف: دلفان]
۲۲۹	[ب: سلسله]
۲۳۰	[ج: عَمَلَه]
۲۳۰	[د: بالاگریوه]
۲۳۲	[حدود لرستان]
۲۳۲	[بقاع متبرکه لرستان]
۲۳۳	[الف: بقاع خرم آباد]
۲۳۵	[ب: بقاع] محال دلفان
۲۳۶	[ج: بقاع] محال سلسله
۲۳۸	[د: بقاع] محال بالاگریوه
۲۳۹	[در نصیحت]
۲۴۱	[سخن آخر]

فصل چهارم پیوست‌ها، نمایه‌ها، منابع و مآخذ

۲۴۵	پیوست اوّل
۲۴۵	پژوهش‌های مرتبط با صاحب اثر
۲۵۱	پیوست دوم
۲۵۱	اشکالات دو نسخه افشارفر و جلالی
۲۵۱	الف: تصحیح افشارفر
۲۶۱	ب) تصحیح جلالی
۲۶۵	نمایه‌ها
۲۶۵	نمایه کسان
۲۶۷	نمایه طوایف و اقوام
۲۶۸	نمایه مشاغل
۲۶۹	نمایه جای‌ها
۲۷۲	نمایه حیوانات
۲۷۳	نمایه بقاع متبرکه

۲۷۴.....	نمایه اشعار
۲۷۷.....	نمایه آیات، احادیث، ادعیه، اذکار و امثال عربی
۲۷۹.....	منابع و مأخذ
۲۸۹.....	تصاویر

مقدمه

احیا بخشی از نسخ خطی به منظور حفظ فرهنگ و تمدن ایران و یافتن بن مایه‌های استحکام زبان و جلوگیری از نابودی سرمایه‌های فرهنگی و میراث مکتوب و نیز شناخت فرهنگ مردم در اعصار گذشته و کشف اختصاصات فرهنگی و ادبی، دارای اهمیتی بسیار است. به دلیل قلت نسخ خطی در مورد نواحی ایران و انجام نیافتن بررسی‌های علمی و استنساخ تطبیقی، قیاسی و انتقادی در مورد نسخه‌های موجود، اهمیت و انجام چنین کاری را دوچندان می‌نماید. اگرچه تألیف درباره جغرافیای غرب کشور و به خصوص لرستان در اعصار گذشته کم‌تر صورت گرفته، اما همین آثار محدود و معدود هم تاکنون بررسی و استخراج نشده، و به غیر از چند اثر که کمتر از انگشتان دو دست است، عموم‌شان همچنان در غبار فراموشی مانده یا تصحیح نشده و به چاپ نرسیده‌اند.

تصحیح منابع و نسخ خطی به دلیل عدم دسترسی، دشواری استنساخ، زمان‌بر بودن و مشکلاتی از این دست، معمولاً مورد استقبال دانش‌پژوهان واقع نمی‌شود، و به‌ویژه اگر موضوع مزبور در مورد جغرافیای ناحیه‌ای خاص مانند لرستان باشد، کار را دوچندان دشوار می‌کند.

سفرنامه مقصود جهان، اثر محمود میرزا (فرزند شاعر و فاضل فتحعلی‌شاه)، حاصل یادداشت‌های سفر وی به نقاط مختلف لرستان است که در واقع محدوده حکمرانی او در سال ۱۲۴۲ قمری محسوب می‌شود. این کتاب، قدیمی‌ترین و نخستین اثر مستقل و مفصل درباره شناخت لرستان و یکی از آثار مهم مؤلف و از آثار قابل توجه عصر فتحعلی‌شاهی به شمار می‌رود.

نگارنده (مصحح) بر اساس ۸ نسخه خطی و چاپی، چهارچوب اثر را به لحاظ

زیبایی نثر و دقت در جزئیات و شگردهای توصیفی، تطبیق ویژگی‌های سبکی و نگارشی و حفظ اختصاصات نثر، بررسی و نیز شرح کامل اعلام و اصطلاحات و تبیین نکات مردم‌شناسی و فرهنگ‌عامه مندرج در کتاب را مورد دقت قرار داده تا از معبر آن، تصویری شفاف از وضعیت ادبیات، فرهنگ و هندسه فرهنگی عصر قاجار در لرستان به دست آورد؛ همچنین احوالات و شرح زندگی مؤلف، نسبت‌ها و منصب‌ها، آغاز و فرجام و نیز آثار متنوع مؤلف را از منابع و مآخذ گوناگون استخراج و اضافه نموده و در ابتدای کتاب قرار داده است؛ نیز گونه‌های زبانی، شیوه‌های رسم الخطی و ویژگی‌های گویشی را در جهت خوانش درست متن با افزودن نشانه‌گذاری‌ها و پانوشت‌ها به متن اضافه کرده است.

بعد از برگه‌نویسی‌ها، موارد مربوط به تطبیق نسخ و در مواردی اصلاح اغلاط کاتب یا مؤلف، مواردی خاص چون آیات، احادیث، اخبار، امثال، اشعار و سایر اعلام نیز استخراج شد، و پس از انجام این مراحل که درواقع پایه و مقدمه کار تلقی می‌شد، با تهیه گراف‌های تاریخی، چند شاخص فرهنگی شامل باورمندی به دین، جایگاه زنان، نکات جامعه‌شناختی و هنجارهای رفتاری که بیشتر به آن اشاره گردید، در این متن‌ها بررسی شد تا فرهنگ و باورهای قومی در جغرافیای لرستان از این منظر نیز تحلیل شود.

شرح و تعلیقات مجموع نسخه‌های این کتاب، هم از گونه کتاب‌خانه‌ای و سند پژوهی، و هم از نوع میدانی است، آن‌چنان‌که درباره هر واژه از اعلام، علاوه بر فرهنگ‌نامه‌ها، لغت‌نامه‌ها و تراجم احوال، کتاب‌های تاریخ و سایر سفرنامه‌های عصر قاجار نیز بررسی، و سپس با سایر نسخ خطی موجود تطبیق داده شد.

در بسیاری از موارد چون این میزان پژوهش برای کشف اعلام کافی نمی‌نمود، ناچار از طریق مرکز اسناد ریاست جمهوری، مرکز اسناد و کتاب‌خانه مجلس شورای اسلامی و کتاب‌خانه ملی جمهوری اسلامی، براساس سند پژوهی و با کاوش در احکام، مکاتبات و رسایل، شکایات و سایر اسناد، گوشه‌هایی از داده‌ها به دست آمد. در مواردی متعدد نیز جستجوی میدانی از معمرین و مطلعین محلی

بسیار کارساز بود.

آشنایی و اراده من برای تصحیح این کتاب به حدود ۲۵ سال پیش (نیمه اول دهه هفتاد) می‌رسد؛ آن سال‌ها ذهنی سیال و تلاشی بی‌پایان داشتم و بر آن بودم تا هر چه می‌توانم، پرده از رخ زنگار گرفته فرهنگ لرستان بگیرم.

برای چنین هدفی نه‌چندان خرد، چه دوندگی‌ها که نکردم. از یک سو جلسات ادبی تشکیل می‌دادم، از سوی دیگر نشریاتی فرهنگی منتشر می‌کردم، و از جانب دیگر، بزرگان و مفاخر علمی و اجتماعی لرستان را فهرست و معرفی می‌کردم تا به جامعه یک سویه آن سال‌ها بگویم که قامت ما بلندتر از آن است که می‌پندارند، و از دیگر سو به منابع قدیم و آثار مهجور توجه می‌کردم تا ردی و رنگی از شکوه فرهنگی آن دیار بیابم و معرفی کنم.

در چنین سال‌هایی بود که به «مقصود جهان» دست یافتم و آن را کتابی بی‌نظیر و منبعی بی‌بدیل درباره تاریخ و فرهنگ لرستان عصر قاجار دیدم. تلاش‌هایم را به رغم محدودیت‌های آن زمان برای دست‌یابی به نسخ آن آغاز کردم، اما به زودی از این تلاش دست کشیدم؛ زیرا معرفی مقصود جهان در مجله لرستان پژوهی (در سال ۱۳۷۸) از سوی استاد سید فرید قاسمی صورت گرفته بود و وعده حضرت ایشان برای تصحیح و انتشار این کتاب - که مرقوم فرموده بودند «باری بنا دارم به حول و قوة الهی این سفرنامه را پس از تصحیح با حواشی و ملحقات در مجموعه رسایل لرستان چاپ کنم» (قاسمی، ۱۳۷۷: ۱۸۵) - در عمل بنده را مرخص و از چنین تلاشی بی‌نیاز کرد.

سال‌ها گذشت و این آرزو سرانجام نیافت تا آنجا که دوباره به صرافت تصحیح افتادم، اما تقدیر روی دیگری نشان داد و انتشار مقاله‌ای از دوست نادیده و فرهیخته‌ام جناب حمیدرضا دالوند راجع به مقصود جهان که بر اساس تک نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی صورت گرفته بود، بار دیگر نفس تلاش را گرفت، و از آنجا که دالوند نیز وعده‌ای بر انتشار این کتاب داده بود، عقل محتاط، رأی به تقدّم ایشان داد و مشتاقانه منتظر این وعده شیرین شدم، اما از وعده نخست (سیدفرید

قاسمی) بیست سال، و از وعده جناب دالوند، ده سال گذشت، و نگاه، همچنان مشتاق! به تعبیر شاعری به نام «مقصود جهان آبادی» صاحب تذکره صبح گلشن:

دلی دارم پر از سودا که نتوان کرد تدبیرش

مگر از زلف خوبان، زود باید کرد زنجیرش!

در این سال‌ها، ناگهان به عوض این دو دوست فرزانه، دو روایت از این کتاب به سعی آقایان ناصر افشارفر و حسن جلالی عزیزیان (با نام پوشیده هارون وهومن) به چاپ رسید، که اگر چه سعی شان مشکور، اما این نه آن بود که به انتظار نشسته بودم! چرا که هر دو ایشان، جغرافیای کتاب را به مدد متون چاپی و جستجو در اینترنت می‌شناختند، و به همین دلیل ساده، زحمات بسیار آنان به هیچ‌گونه گره‌گشای دقایق و ظرائف کتاب نبود.

حق هم همین است که متون خطی راجع به بلاد و ولایات، لازم و ضروری است که حتماً توسط محققان بومی همان مناطق تصحیح شود تا نام‌های خاص کسان و جای‌ها و خرده فرهنگ‌های تنیده در پس واژگان، به شکل درست کشف و رمز گشایی شود، و ارتباط آن با تاریخ آن ناحیه به درستی شناسایی گردد. هردو ایشان (افشارفر و جلالی عزیزیان)، تنها بر اساس دو یا سه نسخه اقدام به تصحیح نموده بودند. در این میان، جلالی، اصراری به خوانش درست، کشف اعلام و نیز تبیین احوالات مؤلف و جزئیات کتاب را هم نداشته بود.

متأسفانه در سال‌های اخیر، برگرداندن نسخ خطی به حروف رایانه‌ای، بی هیچ کوششی در تطبیق و تعلیق و تحشیه، نام تصحیح یافته است. طرفه آن که حتی این نسخه حروف چینی شده، حداقل یکبار دیگر نمونه خوانی نمی‌شود تا اغلاط بی شمار راه یافته در آن توسط حروف نگار، اصلاح شود، تا از پس قرن‌ها به حساب مؤلف مهجور و مغموم گذاشته نشود!

در تصحیح این کتاب، دوستان و کسانی بنده را یاری داده اند که نام نیک شان خاطرم را خوش می‌کند:

دکتر محمد خسروی شکیب که دوستی نیک نفس و نویسنده‌ای نوپژوه است،

با مهربانی و یاری گری بی دریغ، مشوق تکمیل اثر بود؛ جناب مسعود عبدی با نگاه ارزشمند فرهنگی، حامی انجام این کتاب بودند، و جناب عبدالرضا قاسمی، روزنامه نگار و فعال سخت کوش فرهنگی و اجتماعی، نیز پیگیری شایسته‌ای داشتند. ویراستاری این کتاب به دلیل اقتضائات متن، گسترده و طاقت فرسا بود؛ این مهم را جناب مجتبی مقدسی با صبوری و دقت بسیار انجام دادند، خانم ساناز اسماعیل زاده زحمت صفحه‌آرایی و سید احسان نوری نجفی طراحی جلد کتاب را تقبل کردند، قدردان مهر ایشان هستم. از مهربانم سرکار خانم دکتر وحیده بهرامی که هم امکان تتبع را فراهم، و هم در تطبیق و تحقیق مرا یاری رساندند، تشکر فراوان دارم. همچنین از جناب مهندس سید حسین عابدینی مدیر فرهیخته انتشارات سفیراردهال که امکان چاپ و نشر کتاب را تقبل نمودند صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایم.

ساسان والی زاده
مهر ۱۳۹۹

